

УДК 321.01(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.21>

Л.-О. К. Бондаренко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6244-9706>аспірант кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КРИЗОВІ ЯВИЩА ТА ЗМІНИ ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ У КРАЇНАХ ЄС ПІД ВПЛИВОМ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ, ПОПУЛІСТСЬКИХ НАСТРОЇВ ТА ПОРУШЕНЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ

Постановка проблеми. Націоналістичний дискурс, що формується праворадикальними політичними партіями в контексті політики мультикультуралізму та культурного плюралізму, зайняв суттєве місце в країнах Західної Європи і має свою специфіку. Доволі важливо виявити особливості та механізми його конструювання, завдяки яким ультра праві політичні сили у багатьох країнах Західної Європи домагаються електоральних успіхів [13].

У цьому контексті особливий інтерес представляє випадок Великої Британії, що, безумовно, відрізняється від проявів праворадикальної ідеології та націоналістичного дискурсу, які існують у країнах континентальної Європи. На відміну від Франції чи Австрії, праворадикальні політичні організації Британії тривалий час були на маргінесі, тоді як Британська національна партія вважалася організацією, ідеологія якої межує з екстремізмом і, таким чином, перебуває поза легальним полем політики. У ХХІ ст. ситуація змінилася і поступово націоналістичні ідеї знаходять відгук у все більшого числа британців.

Успіхи британських євроскептиків на виборах до Європейського парламенту у 2014 р., а також історія з «Брексіт» показали, що 2010-і рр. стали піком популярності цих сил, хоча, звичайно, коріння їх слід шукати далеко від подій, пов'язаних з виходом Великобританії із Європейського Союзу. Отже, дослідження зародження, еволюції й ролі праворадикальної ідеології в сучасному політичному житті європейського суспільства актуальні і перспективні, враховуючи безперервні конфлікти на національному тлі, та дебати з питань національної ідентичності у багатьох європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим методологічним принципом даного дослідження є соціальний конструктивізм, основи якого заклали П. Бергер та Т. Лукман, констатуючи у своїй спільній праці «Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знання», що реальність, соціальна взаємодія, мова та знання є основою повсякденного життя [15].

У ході дослідження було використано низку праць зарубіжних науковців, зокрема Р. Водака, М. Мінкенберга, Г. Кітчелта, К. Мюдде, Р. Д. Гріффіна та інших, в яких праворадикальна ідеологія та націоналістичний дискурс розглядаються як соціальні конструкти певних політичних сил у рамках конкретних соціально-політичних та культурних реалій сучасного європейського суспільства. Вітчизняні дослідники Ю. Бауман, М. Бурдюг, В. Кириченко, М. Примуш, Я. Ярош, А. Осмолівська, О. Сич, О. Третяк досить активно досліджують питання націоналізму у глобальному політичному дискурсі, ідеологічні чинники світових політичних процесів, конструктивну та деструктивну роль ідеології у розвитку суспільства, формування картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві тощо. У соціальних науках існує безліч теорій, що досліджують зазначені феномени, тому є потреба позначити ті з них, які стали основними в методологічному сенсі для даної статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній українській політичній науці ще відсутній комплексний аналіз дослідження кризових явищ та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС, які відбуваються під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів у контексті реалізації євроінтеграційного курсу держав, що визначило потребу у проведенні даної наукової розвідки.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі особливостей ідеології правого радикалізму в сучасному ЄС та впливу праворадикальних партій країн-членів на політичний процес. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: розглянути та проаналізувати існуючі підходи до понять «правий радикалізм» та «націоналістичний дискурс» у зарубіжній та вітчизняній політичній науці; дослідити фактори актуалізації праворадикальної ідеології та націоналістичного дискурсу в сучасній Європі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реакція уявлення особистості про зміни у суспіль-

стві є відбитком сприйняття політичних подій, заломлене через призму особистісних поглядів на оточуючу дійсність, виходячи з життєвого досвіду, впливу зовнішніх психолого-ідеологічних засобів і безпосередніми спостереженнями зміни картини світу навколо, у просторі особистих комунікацій. Людський мозок аналізує інформацію, що надходить, ґрунтуючись на особистих уподобаннях, зацікавленості у спілкуванні, просуванні кар'єрних зав'язків та модних течій. Події, які не торкаються особистих інтересів людини, впливають на вчинки опосередковано. Однак, кількість та інтенсивність зовнішніх подій може мати істотний вплив на трансформацію картин дійсності, на зміни життєвих пріоритетів. Найбільш активною частиною населення, схильною до швидкого відображення соціальних впливів у суспільстві є молодь, яка ще лише обирає свій професійний шлях, кар'єрне середовище та локацію.

У цьому контексті слід зазначити, що соціальне значення поширення ідеології держави шляхом розширення поля національних брендів є прихованим інструментом міграційної політики залучення молоді до країн, що мають вищий індекс віку жителів, спрямований у бік збільшення кількості старіючого населення, що стає питанням національної безпеки сучасної держави [5].

У сучасному глобальному політичному світі неможливе повернення до позиції обмеження інформаційного простору, яку займали країни за часів «холодної війни». Головним чином це пов'язано зі зменшенням ресурсів планети при сьогодиньшому розвитку технологій, що потребують великих природних витрат. Але проблема розвинених держав (США, країн Євросоюзу, Японії, Китаю), пов'язані не тільки зі споживанням величезної кількості природних ресурсів, а й із загальним старінням населення. У найближчому майбутньому кількість працюючого населення істотно скоротиться, зменшиться кількість жінок фертильного віку і, як результат, знизиться економічна соціально-суспільна стійкість держав.

Нині також динамічно змінюється структура населення розвинених країн. Міграційні потоки з Африки, Близького Сходу приносять значні маси людей, які радикально відрізняються за релігійними, культурними та етнічними канонами від місцевого населення і, які не бажають асимілюватися в соціальне середовище країн, що їх приймають [12].

У модерному суспільстві мотивація лише шляхом грошового фактору не завжди спрацьовує. Молоді, розумні, перспективні, фізично привабливі, наділені якостями, що мають вирішальне значення у покращенні генофонду нації, хочуть жити в соціальному середовищі зі звичним способом життя, колом спілкування, перспективами

створення сім'ї, кар'єрним зростанням. Велике значення мають прищеплені змалку стереотипи сприйняття успіху та життєві установки.

Саме ціннісні переконання та певні ціннісні процедури, які сформувалися у свідомості індивіда в результаті його життєвого досвіду, набувають статусу стійкої звички. Вони впливають на те, що одна інформація відсівається сприйняттям індивіда, інша ж привертає його увагу і піддається трансформації, виходячи з чого, особистість приймає рішення про сприйняття чи відторгнення об'єкта інформації. Уявлення особистості про зміни у суспільстві формуються з урахуванням інформації представленої як державними органами, так і суспільними комунікаціями [1].

Відносини людини та суспільства, як відомо, будуються на певних закономірностях, вивчення яких дозволяє їй зайняти своє місце у цьому соціумі, а також сприяє еволюції самого суспільства. Соціальна еволюція супроводжується зміною одних суспільних протиріч іншими. Так, в результаті еволюції суспільних відносин, що відбулися в ході історії людства, були усунені класові та родові відмінності, але на їх зміну у суспільстві прийшли протиріччя, що ґрунтуються на національних відмінностях. Невипадково світові процеси інтеграції та глобалізації супроводжують спалахи націоналізму, протистояння націй одна одній. Трансформація етнічного націоналізму в ідею національної винятковості та національної переваги, трактування нації як вищої форми спільності, чий інтереси та цінності ставляться вище за інші інтереси та цінності провокує появу відкритих конфліктів аж до кровопролиття. Тож, войовничий націоналізм є «ідеологічною основою сучасного тероризму» [9]. Сучасна політична ситуація в Європі та на Близькому Сході наочно це ілюструє.

Розмірковуючи про можливі причини «спалахів націоналізму», ми приходимо до виникнення гіпотези про існування глибинного, не цілком ясного зв'язку між розвитком національної ідеї та еволюцією індивідуальності. Для встановлення цього зв'язку зробимо спробу експлікації людської індивідуальності, її самореалізації під впливом націоналізму щодо сфер суспільного життя: економічного, політичного, соціального, духовного.

Стан економічної сфери життя суспільства відіграє вирішальну роль для виникнення умов загострення національних протиріч. Недарма кризовий стан економіки в сукупності з відсутністю перспективи економічної стабільності у найближчому майбутньому, визнано благодатним підґрунтям для зародження радикального націоналізму, який згодом трансформується у нацизм. Справа в тому, що досягнення фінансового успіху та матеріального добробуту залежить не тільки від індивідуальних якостей людини, а й від бага-

тох інших факторів. Економічна нерівність, що існує в суспільстві, у всі часи сприймається людьми по-різному. При погіршенні економічної ситуації виникає невдоволення, що об'єднує певні групи людей, у яких роздратування викликають ті, кого не торкнулися економічні проблеми або, які постраждали меншою мірою [6].

Найбільш болісно економічну нестабільність переносить нижчий середній клас, який стає опорою нацизму. Як показав історичний досвід, представники соціальних груп, які займають проміжне становище між буржуазією та пролетаріатом, найбільш сприйнятливі до ідей нацизму.

Причини подібної реакції криються у вузьких поглядах цих людей на життя суспільства, нездатності на прояви високих почуттів, низькому рівні духовності. Рухомою силою самореалізації людської індивідуальності представників цих верств є ненависть до слабких, підозрілість до всього незнайомого, заздрість, скупе ставлення до грошей, аскетизм, націленість на накопичення заощаджень. Коли відбувається обвалення цієї мрії через інфляцію та банкрутство у подібних індивідуумів виникає потреба у здобутті месії здатного їх врятувати. Звідси прагнення до сильного, жорстокого лідера (політичного руху), спрага влади над тими, хто слабший, підпорядкування (знищення) всіх, хто не згоден чи поділяє їх поглядів. Парадоксально, але в результаті умови для розвитку їхньої людської індивідуальності, як в економічному, соціальному і культурному плані погіршуються.

На тлі економічних криз зазвичай знецінюється авторитет держави як громадського інституту, адже вона не змогла забезпечити безпеку та стабільність. У подібній ситуації консолідується опозиція, виникають радикальні рухи, представники яких не пропонують творчих рішень щодо виходу з кризи, натомість викривають, а вірніше призначають винного у тому, що трапилося, частіше всього – зовнішнього ворога нації. Політичні інститути перестають бути засобами розвитку людини, забезпечувати умови її свободи.

У філософській дилемі «людина суб'єкт чи об'єкт політики і управління» пріоритет віддається об'єкту, оскільки націоналізм вимагає від індивіда жертвувати собою і своїм майбутнім в ім'я великої мети. Таким чином, у політичній сфері життя суспільства людська індивідуальність під впливом націоналізму поляризується у двох напрямках: диктаторсько-лідерських та знеособлено-масових.

У соціальній сфері життя суспільства людська індивідуальність суб'єкта, що належить до певної соціальної спільноти, може реалізуватися тільки в рамках того середовища, до якого вона належить (нація, клас, сім'я). Як тільки, через певні

обставини, втрачаються, руйнуються соціальні зв'язки і сімейні узи, суб'єкт шукає їм заміну, виходячи із сформованої в нього системи цінностей. Представники дрібнобуржуазних верств, про які йшлося вище, у цій ситуації відчують потяг до соціальних спільнот, представники яких зараз успішні. При цьому в гонитві за новими «кумирами» вони легко зрікаються спадщини предків, знищують авторитет старших, відчуючи свою перевагу над ними.

Сприйняття лише за принципом любові чи ненависті без відповідного морального розуміння чи обґрунтування тягне дегуманізацію свідомості людини. Націоналізм руйнує цілісність особистості шляхом заміщення індивідуальної свідомості колективною думкою, заохоченням низинних інстинктів, руйнуванням системи пріоритетів, в результаті зводить особистість до примітивного рівня [14].

Найбільш яскраво особливості самореалізації людської індивідуальності під впливом націоналізму простежуються у духовній сфері життя суспільства. Це цілком закономірно, оскільки у духовній сфері життя питома вага людської індивідуальності превалює. Духовна сфера – основна функціональна ланка життя нашого суспільства, яка підбиває підсумки всього історичного поступу людства. Невипадково значні зусилля нацизму, як політичного режиму, спрямовані на придушення істинної культури та підміну її ідеологізованим сурогатом.

Культурна цінність результатів творчості визначається їх загальнолюдським значенням і виходить за межі буття конкретної держави. При цьому національна самобутність вираження людської індивідуальності у творчості не є антагонізмом наднаціонального мистецтва. Все різноманіття національних культур складає багатство світової культури як сукупності найталановитіших індивідуальних проявів. Але, в ідеологію нацизму не вписуються властиві загалом культурі плюралізм думок, індивідуальність, різноманітність форм самовираження. Тому націоналізм, у безкомпромісній боротьбі з будь-яким проявом інакодумства, принижує твори неугодних авторів, яких визнає світ та складові предметів гордості власної вітчизни.

Про стан культури у суспільстві, що перебуває під впливом нацизму, написано безліч робіт, тому звернемося до інших елементів духовної сфери – науки та релігії. Загальна сутність цих елементів полягає в тому, що вони є формами пізнання, «заважають» націоналізму керувати масами і повністю підкоряти їхню волю. Характерною деталлю будь-якого націоналістського режиму є відсутність у його програмних засадах релігійного початку.

Навпаки, відбувається «підганання» під потреби режиму релігійних інститутів, представники яких готові з цим режимом співпрацювати. Вчені стверджують: агресивний націоналізм характерний для малоосвічених верств населення та часто пов'язаний з антиінтелектуалізмом; по суті він є способом агресивного самовиправдання власної нездатності до політичного мислення. Тому суспільство, по-справжньому культурних людей, набагато менше сприйнятливий до нацизму, ніж суспільство з низьким культурним рівнем [7].

Таким чином, саморозвиток конкретної людини має бути «ключовим напрямом життєвих зусиль», тому що тільки в цьому випадку можливий інтенсивний розвиток соціуму в цілому.

Нацизм припиняє своє існування, як тільки етичні, моральні принципи стають вищими за ідеї виживання. Суспільство, у якому «духовна сірість» не культивується, а засуджується, ніколи не «заразитися» нацизмом.

У контексті вище сказаного, варто зауважити, що за останні кілька років електоральна популярність вкрай правих націоналістичних партій та рухів у багатьох країнах Європи суттєво збільшилася з низки причин. Зростання імміграційних потоків, біженці з країн Близького Сходу, соціально-економічні кризи та період пандемії COVID-19, військова агресія російської федерації, а також специфіка інтеграційних процесів усередині самого ЄС у XXI столітті – це далеко не повний перелік тих проблем, які актуалізують політику націоналістичного та євроскептицистського штибу в сучасній Європі [10].

Труднощі, пов'язані з проблемою біженців та їх інтеграцією до європейських товариств, які особливо актуалізувалися у 2010-х рр., нині стали однією з основних причин, через які значна частина європейців почала підтримувати радикальні та популістські політичні організації в рамках електоральних процесів. Особливо виразно ця тенденція проявляється щодо політичних партій, основою ідеології яких є націонал-популізм та правий радикалізм, а інструментом у політичній боротьбі – націоналістичний дискурс.

Виходячи з конструктивістського розуміння ідеології націоналізму, а також підходів до інтерпретації дискурсу, у статті як робочі використані поняття націоналістичного дискурсу в трактуванні таких дослідників як А. Міллер, К. Калхун та Р. Водак.

Аналізуючи дослідження націоналістичної ідеології, узагальнено дискурс можна трактувати як відкладений і закріплений у мові спосіб упорядкування дійсності та бачення світу, що виражається в різноманітних (у тому числі і вербальних) практиках, а отже, як відбиває світ, так і проектує, і створює його. Так, узгоджуючи з логікою

А. Міллера, який відштовхувався від розуміння дискурсу М. Фуко, можна сказати, що націоналістичний дискурс «впорядковує» соціальну реальність і «створює» її за допомогою мовних практик.

Дослідник націоналізму К. Калхун оригінальний у своєму підході тим, що розглядає дискурсивну природу явища та виділяє низку критеріїв того, що він називає «риторикою нації». Розмірковуючи про природу націоналістичного дискурсу, К. Калхун зазначає, що саме такий спосіб осмислення соціальної солідарності, колективної ідентичності та пов'язаних з ними питань, відіграє вирішальну роль і у виробництві націоналістичного саморозуміння, і у визнанні націоналістичних домагань іншими. Згідно з позицією вченого, дослідник повинен вивчати сутність феномена націоналізму, його дискурсивну природу, але не давати ідеології тієї чи іншої оцінної думки [4].

Дослідження націоналістичного дискурсу в останнє десятиліття стали досить поширеними через електоральне зростання відповідних політичних партій. Однією з фундаментальних в емпіричному і методологічному плані праць можна вважати роботу Р. Водака, в якій він розібрав природу ідеології правого популізму, а також дискурсивні аспекти націоналістичної ідеології, націоналістичного дискурсу як інструменту у політичній боротьбі. Елементи націоналістичного дискурсу, які у межах аналізу емпіричного матеріалу позначає Р. Водак – одні з основних методологічних підходів у вивченні дискурсу праворадикальних європейських партій у його дослідженні [3].

Наголосимо, що у сучасній зарубіжній політичній науці сформувалося дві групи дослідників, які виступають з обґрунтуванням понять «правий радикалізм» і «правий екстремізм» щодо аналізованих політичних організацій.

Низка зарубіжних дослідників обґрунтовують застосування поняття «правий радикалізм» у своїх роботах. У зв'язку з цим, проаналізуємо підходи таких учених як М. Мінкенберг, Г. Кітчелт та К. Мюнде. Деякі ж дослідники віддають перевагу використанню поняття «правий екстремізм».

Низка вчених вважають обидва терміни – синонімами (як відомий британський дослідник Р. С. Гріффін [16]). Серед дослідників цього феномену відбуваються безперервні дискусії, що може свідчити про крайню актуальність теоретичного вивчення правого радикалізму та правого екстремізму.

Перед тим як детальніше розглянути погляди на досліджувану проблему деяких авторів, зазначимо, що, в цілому, виділена низка загальних позицій, якими вказані автори аргументують свою точку зору. Перша група вчених обґрунтовує свою позицію так: 1) феномен, що вивчається, не зводимо лише до політичних партій та їх програм;

його базис включає не лише організовані групи, а й погляди та орієнтири населення; поняття «екстремізм» обмежене лише організованими групами; 2) нині термін «правий радикалізм» досить широко використовується в науковій літературі та асоціюється саме з сучасними, вкрай правими ідеологіями; 3) «правий радикалізм», на відміну від «правого екстремізму», не асоціюється з нелегальною політичною діяльністю, а також меншою мірою використовується для делегітимації своїх опонентів.

Друга група вчених мотивує використання терміну «правий екстремізм» у такий спосіб: 1) саме слово «екстремізм» асоціюється із нелегальним характером діяльності вкрай правих партій; 2) термін «правий екстремізм» орієнтує вченого на вивчення саме політичної природи досліджуваного явища.

Підкреслимо, що аргументація першої групи вчених більш переконлива і, що важливіше, точніше відбиває природу чинних праворадикальних політичних партій. Справді, через багато досліджень цього питання червоною ниткою проходить думка про легальність та нелегальність таких організацій. І тут, на відміну від поняття «екстремізм», яке закріплено в юридичній літературі як явище, що тягне за собою кримінальне покарання і, отже, вже виходить за межі легального поля політики, «радикалізм» – ширший феномен.

Тож, можна бути радикальним щодо чогось окремого, чи чогось (когось) у певній системі, але екстремістська спрямованість дій протиставляє себе всій системі, виходячи за її межі. Так, стосовно консерваторів або лейбористів у Британії, євроскептики (Партія незалежності Сполученого Королівства) займають радикальну позицію щодо низки питань, але не заперечують усієї системи, того легального політичного простору, в якому вони діють. Однак, як показує практика, дискурс подібних організацій може радикалізуватися, актуалізуючи деякі моменти, що на даному етапі соціально-політичних процесів мають, на думку правих політиків та ідеологів, особливе значення [11].

Одним із дослідників, які вивчають правий радикалізм як сучасний феномен та детально розглядають його природу, є німецький політолог М. Мінкенберг. У роботі «Новий правий радикалізм у зіставленні: партії, руху та середовища» вчений простежує етапи еволюції праворадикальної ідеології, зупиняючись на деяких прикладах докладніше, проводячи порівняльний аналіз. У контексті дослідження цікаво, які особливості аналізованої ідеології виділяв автор і, звісно, визначення, що він сформулював під час свого аналізу [17].

Аналіз дослідження М. Мінкенберга дає змогу виділити кілька основних тез політолога, щодо

природи явища «правого радикалізму»: 1) правий радикалізм – сучасний феномен, що виник у процесі модернізації західних суспільств у другій половині XX ст.; 2) спроби деяких дослідників встановити зв'язок між сучасним правим радикалізмом та класичним фашизмом (загалом правими ідеологіями міжвоєнного періоду) є маловиправданими; 3) він вказує на неосяжність цього явища в науковій літературі («26 запропонованих дефініцій правого радикалізму, що визначають його критерії»); 4) дає власне визначення правого радикалізму, яке, ймовірно, дуже категоричне. Так, М. Мінкенберг визначає правий радикалізм як політичну ідеологію, що базується на ультра націоналістичних уявленнях і спрямовану проти ліберальної демократії (з її індивідуалізмом та універсалізмом) та її основних цінностей – свободи та рівності. Ультранационалістичне ядро праворадикального мислення – у загостренні критеріїв національної приналежності (етнічних, культурних чи релігійних), у зведенні до уявлень про колективну гомогенність і в поєднанні цих уявлень з авторитарними політичними моделями.

На наш погляд, таке визначення, мабуть, досить об'єктивно передає природу сучасного правого радикалізму. Так, вкрай праві часто критикують представників ліберально-демократичної системи через те, що інтереси народу – австрійського, французького, британського тощо – не достатньо представлені в органах влади; крім того, праві націоналісти часто ініціюють референдуми та пропонують якнайчастіше вирішувати питання на місцевому рівні. Однак, важливо зауважити, що тут може йтися саме про критику сучасної моделі демократії, а не про протиставлення себе (правих радикалів) – їй;

5) М. Мінкенберг поділяє правий радикалізм на три рівні: партії, рухи, малі групи. Критерій такої класифікації дуже простий – від готовності брати участь у парламентській боротьбі до насильницьких методів боротьби. І сучасна політична реальність підтверджує цей теоретичний висновок: дійсно є праворадикальні політичні партії, які в рамках легального політичного простору беруть участь у конкурентній боротьбі за владу; якщо говорити про рухи, то найяскравіший приклад останнього десятиліття – рух «ПЕГІДА» ((*скорочено від нім. Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes* – Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу) – німецький анти-ісламський політичний рух, заснований у Дрездені у 2014 р.), представники якого мобілізуються з окремих приводів і не беруть участі у передвиборній боротьбі; насамкінець, ті політичні групи, які використовують насильницькі методи – по суті, це ті самі правоекстремістські сили, про які йшлося вище. Тож, М. Мінкенберг поєднав

у понятті «правий радикалізм» всі можливі прояви правих націоналістичних настроїв. А це розмиває кордон між правим радикалізмом та правим популізмом, робить його майже невідчутним;

6) крім того, є три різні фази правого радикалізму в історії II половини XX ст.: перша фаза – кінець 40-х – 50-ті рр. – маккартизм у США, залишки нацистських партій у Німеччині, та фашистських в Італії; друга фаза – 60-ті – початок 70-х (Національний фронт у Великій Британії) – період зародження праворадикального руху в багатьох державах Європи; третя фаза – 80–90-ті рр., коли праворадикальні партії почали демаргіналізуватися, чи стверджуватись як актори легального політичного процесу в багатьох країнах Західної Європи.

Загалом німецький дослідник відзначає важливу відмінність «старих» правих радикалів від «нових»: якщо у міжвоєнний період у програмах подібних партій були пункти, які закликали до встановлення авторитарних та тоталітарних режимів, то нині подібного вже немає, а праві радикали налаштовані на зміну системи, всередині самої системи, а не за допомогою її знищення.

Посилаючись на роботу ще одного відомого дослідника фашизму та правого радикалізму – Р. Гріффіна, М. Мінкенберг пише про ідеальний політичний режим правих радикалів як про етнократію. Отже, можна резюмувати, що згідно з теорією німецького вченого, мета правих радикалів полягає в тому, щоб перетворити реальну ліберальну демократію на режим, при якому більше переваг отримує національна більшість, а не різні етнічні та національні меншини. Зазначимо, що аналіз політичних програм деяких європейських вкрай правих партій підтверджує тезу вченого. Важливо, що М. Мінкенберг визнає таку тенденцію: «Праворадикальні партії та рухи сильніші всього в тих країнах, де їм вдалося під час модернізації суспільства модернізувати і власну ідеологію та політичну стратегію (відмова від фашизму та расизму), пристосуватися до сформованих політичних структур і, виходячи з властивих цим країнам специфічних націоналістичних традицій, створити власний політичний профіль і знайти опору у суспільстві» [17].

І результати виборів різних рівнів підтверджують це твердження: і у Франції («Національне об'єднання Марін Ле Пен»), і в Австрії («Австрійська партія свободи»), і у Німеччині («Альтернатива для Німеччини»), і у Великій Британії («Партія незалежності Сполученого Королівства») та у низці країн Західної, Східної, та й Південної Європи (феномен іспанської партії VOX) [8].

Сучасний успіх праворадикальних політичних партій пояснюється, крім усього іншого, тим, що за всю історію існування, вкрай праві партії у цих

країнах змінювали свою ідеологію, трансформували свій дискурс, виходячи із соціально-політичного контексту і економічної ситуації у країні та світі, і, таким чином, остаточно закріпилися як найвпливовіші актори політичних процесів [2]. Тут, щоправда, варто додати, що великою помилкою було б вважати однотипною ту модель формування, еволюції та особливостей націоналістичного дискурсу та, в цілому, ідеології правого радикалізму, яку можна спостерігати у всіх вищезгаданих країнах та регіонах.

Безумовно, специфіка цього відмінна на регіональному (Західна Європа, Східна Європа, Південна Європа) і на національному рівнях, і це слід пам'ятати, щоб при аналізі правого радикалізму, ідеології та праворадикальних партій, як впливових акторів політичного процесу не потрапити в пастку уніфікації і не звести все до якогось універсального для всіх країн та регіонів розвитку історико-культурних та соціально-політичних процесів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розгляд та систематизація низки наукових підходів до вивчення феномена правого радикалізму і націоналістичного дискурсу дозволили виявити важливі у теоретичному плані моменти. Аналіз праворадикальних організацій Європи, еволюції їхньої ідеології, діяльності, історії зростання привабливості неможливе без вивчення факторів, що сприяли збільшенню популярності націоналістичної риторики серед досить великої частини жителів Європи.

Виявлено, що для багатьох європейців, дихотомія національного та наднаціонального в питаннях інтеграції мігрантів, політики культурного плюралізму, інших питань, пов'язаних з ідентичністю, є значущою. У зв'язку з цим, особливо можна відзначити успіх правих радикалів та євроскептиків на виборах до Європейського парламенту у 2014 р., коли особливо несподіваним став тріумф націоналістичного порядку денного французького «Національного фронту» та британської Партії незалежності Сполученого Королівства. По суті, результати виборів до Європейського парламенту, а також посилення позицій правих радикалів у багатьох європейських країнах у середині 2010-х рр., пов'язане з міграційною кризою та новими викликами ідентичності, можна розглядати як межовий період у питанні повноцінного входження даних партій до чітко формуючих партійний ландшафт Європи акторів політичного процесу.

Отже, одним із головних висновків є наступний: для комплексного аналізу політичної діяльності й електоральної динаміки праворадикальних партій, вивчення їхньої значущості для політичного процесу, ролі у кризових політич-

них та економічних явищах, слід знати специфіку конструювання їхнього дискурсу – в даному випадку, націоналістичного. Необхідність такого аналізу обґрунтована, по-перше, виявленням тих проблем, які актуалізують сучасні праві радикали, а по-друге, тим, що прикладне вивчення ідеології праворадикальних партій дозволяє виявити логіку їхньої демаргіналізації або, навпаки, маргіналізації в рамках сучасного політичного процесу.

Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок вважаємо вивчення ролі політичних партій правого радикалізму та націоналістичного дискурсу в контексті реалізації євроінтеграційного курсу країн Європи.

Література

1. Бауман Ю.А. Ціннісна інтеграція суспільства як проблема засад публічного ладу та публічної комунікації. *ELPA-NDT*. 2023. С. 42–49.
2. Бурдюг М.М. Популізм як виклик демократичним процесам у Європейському Союзі. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 1. С. 49–55.
3. Водак Р. Політика страху. Що означає дискурс правих популістів? / Пер. з англ. Х.: Гуманітарний центр. 2018. 404 с.
4. Калхун. К. *Націоналізм*. М.: Територія майбутнього, 2006. 288 с.
5. Кириченко В.В. Формування картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві: дис... докт. психолог. наук. Київ. 2021. 497 с.
6. Кубальський О.Н. Конструктивна та деструктивна роль ідеології в розвитку суспільства і науки. *Humanities Studies*. 2023. № 14. С. 54–63.
7. Маслікова І.І. Сфера культури у процесах націотворення та консолідації громадян: досвід культурної політики Франції та Німеччини *Українські культурологічні студії*. 2021. №1. С. 50–54.
8. Попова Н.М., Рибалка О.Ю. Особливості реалізації аргументативної стратегії в іспанському політичному дискурсі передвиборчої кампанії 2019 року. *Південний архів (філологічні науки)*. 2021. № 86. С. 82–86.
9. Примуш М. В., Ярош Я. Б., Осмоловська А. О. Теоретичний вимір дослідження ідеологічного чинника світових політичних процесів. *Політичне життя*. 2022. С. 108–117.
10. Сич О.І. Праві партії країн Скандинавії в контексті ренесансу націоналізму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. С. 203–213.
11. Сич О.М. Ренесанс націоналізмів державних націй Західної Європи: Франція, Велика Британія, Греція. *Гілея: науковий вісник*. 2019. №3. С. 67–74.
12. Сіденко В.Р. Співвідношення глобалізації та локалізації економічних процесів в умовах зростання глобальних ризиків. *Економічна теорія*. 2021. № 3. С. 72–90.
13. Третяк О. А. Націоналізм у глобальному політичному дискурсі. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2019. Т. 2. № 1. С. 149–156.
14. Шелестова Л. В. Індивідуальність як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *IX International Scientific and Practical Conference*. Prague, Czech Republic. 2023. Т. 256. С. 135–139.
15. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. 1966.
16. Griffin R.D. *The nature of fascism*, London, 1991.
17. Minkenberg M. *The Radical Right in Europe. Challenges for Comparative Research*. Bertelsmann Stiftung (Hrsg.) *Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe* (Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 2009), S. 16–28.

Анотація

Бондаренко Л.-О. К. Кризові явища та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів. – Стаття.

У статті розглядається питання корекції соціальних уявлень особистості у зв'язку із зовнішніми змінами політичного вектора держави, на прикладі потенційного заміщення європейських цінностей у сучасній складній геополітичній і гео економічній світовій ситуації, що призвело до значних кризових явищ та зміни ідеологічних орієнтирів як у всьому світі в цілому, так і в державах ЄС, зокрема. Розгляд та систематизація низки наукових підходів до вивчення феномена правого радикалізму і націоналістичного дискурсу дозволили виявити важливі у теоретичному плані моменти та здійснити спробу власного аналізу причин виникнення націоналізму як однієї з форм сучасних суспільних протиріч.

Встановлено, що впливу націоналістичної ідеології піддаються широкі верстви сучасного суспільства, елементи духовного життя яких відчутно деформовані. Виявлено, що для багатьох європейців у різних державах континенту значущою є дихотомія національного та наднаціонального в питаннях інтеграції мігрантів, політики культурного плюралізму, інших питань, пов'язаних з ідентичністю. Автор вважає одним з головних висновків дослідження те, що для комплексного аналізу політичної діяльності й електоральної динаміки праворадикальних партій, вивчення їхньої значущості для політичного процесу, ролі у кризових політичних та економічних явищах, слід дослідити й усвідомити специфіку конструювання їхнього дискурсу – в даному випадку, націоналістичного. Необхідність такого порівняльного аналізу обґрунтована, по-перше, виявленням тих проблем, які актуалізують сучасні праві радикали, а по-друге, тим, що прикладне вивчення ідеології праворадикальних партій дозволяє виявити логіку їхньої демаргіналізації або, навпаки, маргіналізації в рамках сучасного політичного процесу.

Результат дослідження полягає в обґрунтуванні причинно-наслідкового зв'язку між поширенням ідей націоналізму та відхиленнями в еволюції індивідуальності, що виникають під впливом різних детермінант.

Ключові слова: соціальні уявлення, особистість, націоналізм, людська індивідуальність, ідеологія держави, зміна ідеології, сфери суспільного життя, духовність.

Summary

Bondarenko L.-O. K. Crisis phenomena and changes in ideological orientations in EU countries under the influence of nationalist parties, populist sentiments and violations of democratic principles. – Article.

The article examines the issue of correcting social perceptions of the individual in connection with external changes in the political vector of the state, using the example of the potential replacement of European values in connection with today's complex geopolitical and geo-economic world situation, which has led to significant crises and changes in ideological orientations both worldwide and in EU countries in particular. Consideration and systematization of a number of scientific approaches to studying the phenomenon of right-wing radicalism and nationalist discourse allowed us to identify theoretically important points and attempt to analyze the causes of nationalism as one of the forms of modern social contradictions.

It has been established that broad segments of modern society are influenced by nationalist ideology, elements of whose spiritual life are noticeably deformed. It has been found that for many Europeans in different countries of the continent the dichotomy of national

and supranational is significant in issues of migrant integration, policies of cultural pluralism, other issues related to identity. The author believes that one of the main conclusions of the study is that for a comprehensive analysis of the political activity and electoral dynamics of right-wing radical parties, studying their significance for the political process, role in political and economic crisis phenomena, it is necessary to investigate and understand the specifics of the construction of their discourse – in this case, nationalist. The need for such a comparative analysis is justified, first, by identifying the problems that modern right-wing radicals are addressing, and secondly, because the applied study of the ideology of right-wing radical parties allows us to reveal the logic of their demarginalization or, on the contrary, marginalization within the framework of the modern political process.

The result of the study is to substantiate the cause-and-effect relationship between the spread of nationalist ideas and deviations in the evolution of individuality, arising under the influence of various determinants.

Key words: social perceptions, personality, nationalism, human individuality, state ideology, ideological change, spheres of social life, spirituality.

Дата надходження статті: 17.06.2025

Дата прийняття статті: 05.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025